

Egy város a háború árnyékában: Polgár 1944-ben

Makó Kristóf

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy bemutassa a Hajdú-Bihar vármegyei Polgár város¹ 1944 végétől 1945 elejéig zajló történelmi folyamatait. A tanulmány első részében az alföldi páncéloscsatának a várost közvetlenül érintő eseményeit, valamint ennek helyi társadalmi és mindennapi hatásait mutatom be. A második részében pedig arra fókuszálok, hogy a front átvonulását követően a szovjet hadsereg bevonulásával párhuzamosan hogyan kezdődött el az új közigazgatási és politikai rendszer kiépítése és megszilárdítása. A tanulmány végén külön fejezetben mutatom be a város közelében zajló harcok áldozatainak számát, valamint a harcok utóéletét és azok emlékeztetét. Kutatásom célja, hogy feltárjam Polgár történetének egy olyan, eddig kevésbé vizsgált és kevésbé ismert időszakát, amely jelentős hatást gyakorolt a város társadalmi, politikai és mindennapi életére.

Kulcsszavak: világháború, szovjet, Polgár, páncéloscsata, helytörténet, szocializmus

Abstract: This study aims to explore the historical developments in the town of Polgár, Hajdú-Bihar County, from late 1944 to early 1945. The first part examines the events of the armored battle on the Great Hungarian Plain that directly affected the town, highlighting their social and everyday consequences for the local population. The second part focuses on the period following the front's passage, analyzing how the arrival of the Soviet army coincided with the establishment and consolidation of the new administrative and political system. The final chapter presents the number of casualties in the battles near the town, as well as the aftermath of the fighting and its commemoration. This research seeks to shed light on a previously underexplored period in Polgár's history, which had a profound impact on the town's social, political, and daily life.

Keywords: world war, Soviet, Polgár, tank battle, local history, socialism

¹ Bár a vizsgált időszakban Polgár még nagyközség volt, a tanulmány a könnyebb áttekinthetőség érdekében a település mai jogállását, vagyis a városi megnevezést alkalmazza. Ebben az időben a várost Tiszapolgár néven is ismerték.

Polgár város katonai jelentősége

Polgár városa számos fegyveres konfliktus idején is kiemelt katonai jelentőséggel bírt. Stratégiai fontosságát elsősorban a Tisza folyó közelsége adta, amely természetes védelmi vonalat valamint közlekedési útvonalat is biztosított, ugyanis a Szolnok feletti szakaszon Polgáron kívül, a 20. század derekáig, a Tiszán csak Tokajnál, valamint Tiszafürednél tudtak biztonságosan átkelni a seregek. A tiszai átkelés fontosságának köszönhetően a település környékén gyakran került sor katonai hadműveletekre, csapatmozgásokra vagy fegyveres egységek állomásoztatására. Ilyen volt az 1848-49-es szabadságharc idején is, amikor Kossuth Lajos kifejezetten kérte, hogy Polgárt erős katonasággal szállják meg a honvédcsapatok, mert annak császárhű lakossága az osztrák seregeket átengedni szándékozik a Tiszán. Majd 1849. január végén pedig a lengyel származású Henryk Dembinski altábornagy vezetésével a városban üttette fel székhelyét a magyar seregek főparancsnoksága. Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának idején a város és környéke többször is lovassági hadgyakorlatok színhelye volt. Az első világháborút követő román megszállás alatt Polgár ismét fontos stratégiai szerephez jutott. A román állam a várost jelentős határátkelőhelyként kívánta használni, mivel területi igényei a Tisza vonaláig terjedtek, azonban ez a trianoni békediktátum aláírásával megghiúsult. Az 1944 októberében lezajlott alföldi páncéloscsata idején a szovjet hadvezetés ugyancsak kiemelt katonai célpontként kezelte Polgárt. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a város a német és magyar csapatok visszavonulásának egyik fontos útvonalán feküdt, másrészt pedig a szovjet erők igyekeztek a Tiszán átívelő hidat épségben birtokba venni, hogy ezzel megkönnyítsék előnyomulásukat nyugati irányba, az ország fővárosa, Budapest felé. A német és magyar alakulatok Polgárt az utolsó pillanatig tartották, ugyanis a város magas templomtornyából több mint 40 kilométerre, de tiszta időben akár Debrecenig is el lehetett látni, így a német felderítők szemmel tarthatták a szovjet csapatmozgásokat. Miután a Vörös Hadsereg egységei elfoglalták a várost, megkezdődött a szovjetrendszer kiépítése, amelyben jelentős részt vállaltak az illegális kommunista mozgalomban résztvevő polgári személyek valamint az első világháborúban orosz hadifogságba esett és onnan szocialista eszmékkel hazatérő egykori katonák is. A tanulmány szűk keretei miatt Polgár történetét a keleti front megérkezésétől, azaz 1944 szeptemberétől a világháború befejezéséig, vagyis 1945 májusáig követem végig.

A keleti front eléri a város környékét

A második világháború korábbi szakaszaiban Polgárról már több mint száz férfit, valamint hasonló számú, leginkább a helyi zsidó lakosság köréből kikerült munkaszolgálatost hívtak be katonai szolgálatra. A város katonai veszteségei közül a legjelentősebb az 1943. január 13-án kezdődő doni katasztrófához köthető. A keleti front e tragikus ütközete során több mint hatvan polgári katona vesztette életét,

huszonnégyen hadifogságba estek, és további négy fő megsebesült. Akik hazatértek, azok hozták meg a hírt, hogy milyen heves ütközet folyt a Don-kanyarban, ahol nagyon sok polgári fiú ottmaradt. Azonban ezen túlmenően, az 1944-es év elejéig Polgáron alig érződött a háború közvetlen hatása. Az első alkalom, amikor a helyi lakosság testközelből szembesült a nemzetiszocialista rendszer borzalmával, 1944. május 15-én este következett be. Ekkor a hatóságok – az országban szinte az elsők között – őrséget állítottak a zsidó lakosok házához, majd másnap kora reggeltől a csendőrség megkezdte a gettósítást. Ennek során mintegy 450 zsidó származású polgárt gyűjtöttek össze és hurcoltak el otthonaikból. (Kozma 1974: 370.) A város zsidó közösségét ezt követően a vasútállomás melletti gyepen kialakított ideiglenes gettóban helyezték el, ahol őrizet alatt tartották őket a deportálások megkezdéséig. Ugyan néhány gyereket próbáltak bújtatni a lelkiismeretes polgári lakosok, azonban néhányukat felfedezték és menekülés közben lelőtték őket. Az elhurcolt lakosok közül csupán hatan éltek túl a szörnyűségeket.² A városban 1944 nyarától többször is volt légiriadó, valamint kötelezővé vált az éjszakai elsötétítés is. 1944 júniusában, valamint szeptemberben a közeli Debrecen vasútállomását több súlyos amerikai légitámadás is érte, amelyek következtében Polgáron is többször elrendelték a légiriadót. A város lakossága ekkor már közvetlenül is érezhette a háború hatásait, mivel a bombázások veszélye és a front közeledése fokozódó félelmet és bizonytalanságot keltett a mindennapokban. A város lakossága ezért kezdetleges óvóhelyeket épített ki, legtöbbször a saját kertjükben ástak maguknak kisebb-nagyobb légópincéket, bunkereket. Azonban a visszavonuló német és magyar alakulatok megsegítésére is kirendelték a lakosokat a közeli földekre, ahol tankcsapdákat és lövészárkokat kellett ásniuk. A hevenyészett védvonal az alsóréti Tisza-szakasztól egészen a 12 km-re levő Kapros-pusztáig, nyugat-keleti irányban épült ki.³ Már október elején hallani lehetett a távoli ágyúdörgéseket Debrecen és Nyíregyháza felől. Mivel a front egyre jobban közeledett, a fiatal levontákat megindították észak-kelet felé, hogy az előretörő szovjet csapatokkal harcban álló honvéd alakulatokhoz csatlakozzanak. Polgárról is több fiatal fiút vittek el így katonai szolgálatra, ahonnan azonban többen is megszöktek, majd idővel a front elvonulása után hazatértek a városba. A térségben zajlott le a második világháború egyik legnagyobb páncélos ütközete, amelyre ma a szakirodalom „alföldi páncéloscsata” néven hivatkozik.

² dr. Büchenwald Jenő 1963-ban röviden összefoglalta a polgári zsidó hitközség történetét, valamint Stég Mordechaj, Lebovics Ignácné, Lemberger Mosé Nathan rabbi, Weisz Jehosua, Friedmann Hersch, Stég Lajos és Grünwald Juda visszaemlékezései alapján.

³ Görbeháza és Polgár közötti terület, Polgártól délre, Görbeházától pedig nyugatra található.

Heves ütközetek Polgár mellett október 18-tól november 1-ig

Polgártól délre a mintegy 15–20 km-re levő Bivaly-tanya környékén több napon keresztül heves páncéloscsata folyt. Október 18-án a városban székelő magyar egységek parancsnoka, Zsadányi tábornok a plébánosnak azt az utasítást adta, hogy a templomban levő értékeket menekítse át a Tiszán, mivel a város hamarosan hadszínterré fog válni. (Polgár Római Katolikus Plébánia, Historia Domus, sz. n.) Ekkor a templomból a hatalmas oltárképet leszerelték és elszállították, sorsáról mind a mai napig nem tudni hiteles információkat. Vitéz Lakatos Ferenc október 19-én az alábbiakat írja naplójába: „*Tiszapolgár zsúfolva van katonasággal. Magyararal, némettel egyaránt. S főleg a feloszlott ezredek vonatjával. Csak meg ne tudja az orosz. [...] Vég nélküli vonulás a Tisza-hídon át. Magyar, német gyalogság, tüzéség, foglyok oszlopa. Óriási tömeg a faluban. Nem szeretem ezt a zsúfolt helyzetet. Alig várom, hogy a túlsó parton lehessenek. Eklatáns példája az irodából vagy térképről való intézkedésnek. Mindég megbosszulja magát. Idegesen figyelem a légeret. Csak meg ne mozduljon.*” (Katona 2022: 360.) A várost október 21-én szombat este 9 órakor súlyos légitámadás érte. Az elsötétítés után az Epreskert nevű városrészben élő Jónás család tagjai a város felett elzúgó repülőgépek zajától megrémülve, olajlámpával a kezükben kirohantak a házukból. Az olajlámpa fényét pedig valószínűleg az egyik repülőgép észrevehette, mert visszaemlékezések alapján célzottan bombákat dobtak a fény felé. A szörnyű tragédiában a teljes család elhunyt, összesen 8 fő, közülük 4 kisgyerek.⁴ (MNL HBML XXXIII.66/c. 1945. 32.-39. sz.) A németek október közepén a városban rögtönzött tábori kórházat állítottak fel, amely a város központjában elterülő Kálvária-domb mellett, az egykori járványkórház helyén működött. A Kálvária-dombra a német tüzéség ágyúkat telepített, innen lőtték a várostól délre egyre gyorsabban előnyomuló szovjet gyalogságot. A német parancsnokság Dr. Dékány Lajos egykori zsidó orvos házában ültette fel székhelyét, amelyet a visszavonuláskor felgyújtottak, és porig égett.⁵ Az orvos unokája 2024-ben így emlékezett vissza: „*A háború végéfelé a németek városi parancsnokságnak használták a nagyszüleim házát, mikor a városból elvonultak teljesen porig égették azt. A háború után anyámmal visszatértünk Polgárra, azonban a háznak már csak romjait találtuk meg. A nagyszüleim által elrejtett ládákból csak egyet találtunk meg anyámmal. Apámmal néhány hó-*

⁴ Az apa Jónás Kálmán 39 éves, az anya Jónás Kálmánné Farkas Sarolta 40 éves, a gyermekek pedig a 20 éves Sándor, a 18 éves Kálmán, a 10 éves József, a 9 éves Jenő, a 7 éves Lajos és a 4 éves János voltak.

⁵ Az egykori községi orvos 1939-ben elhunyt, családját pedig 1944. május 15-én hurcolták el, ismeretlen időben mindannyian elhunytak Auschwitzban. A Dékány család háza Polgáron a mai postahivatal melletti területen állt.

*nap múlva visszatértünk, felástuk az egész udvart, de a másik kettőnek nyoma veszett.*⁶ A Polgárnál harcoló 2. honvéd páncélosadosztály a várostól déli irányban hősiiesen küzdött, és egy ideig viaszorította a szovjet gyalogságot. A polgári hídfőben a következő napok viszonylagos nyugalomban teltek el. Október 23-án hétfőn a 2. honvéd páncélosadosztály a szovjet lövészadosztályok túlereje miatt kénytelen volt visszavonulni, ezért a szovjet gyalogság már 8 km-re közelítette meg Polgárt. Másnap Tarczay Ervin főhadnagy⁷ és az általa vezetett magyar 3/I. harckocsi-zászlóalj Panther-százada sikeres ellenlökést indított az előző napon elvesztett területek visszaszerezésére. A Kuntanya területén a több páncéltörő ágyúból álló páncélelhárító reteszállást lerohanták, és több páncéltörő ágyút is zsákmányoltak. Tarczay főhadnagy és páncélosai másfél hónap leforgása alatt mintegy 24 szovjet harckocsit lőttek ki. Az ütközet közben Tarczay főhadnagy végig a Panther harckocsijának tornyában állva irányította az egységet. (Hadtörténeti Levéltár, Kitüntetési javaslatok 510./a csoport) Október 25-én Polgártól 15 km-re délre a szovjet csapatok erős támadást indítottak az itt elhelyezkedő magyar 2. páncélosadosztály ellen, és mintegy 5 km-re sikerült a magyar csapatokat viaszorítaniuk északi irányba. A szovjetek így részt ütöttek a német és magyar csapatok közé, amelyen keresztül jelentős szovjet kötelékek tudtak Polgár irányába előnyomulni. Aznap este a német 6. hadsereg törzse úgy határozott, hogy a polgári hídfő védelme érdekében a Nyíregyháza elleni támadásra felkészített német alakulatokból átirányítanak néhányat Polgárra. Ezt azonban Helmuth von Grolmann vezérőrnagy, a hadseregcsoport vezérkari főnöke kifejezetten megtiltotta. Október 26-án a szovjet csapatok tovább támadták az előző napon már visszavert magyar csapatokat, és próbálták kiszélesíteni az ott elért áttörést. A német alakulatok, az SS Feldherrnhalle és a 46. gyalghadosztály sikeresen védte ki ezeket a támadásokat, és sikerült felszámolniuk a betörési részt is. Október 27-től megkezdődött a városon keresztül a teljes visszavonulás, ettől a naptól kezdve szinte megállás nélkül haladtak át a különböző katonai egységek a város főterén. Polgáron az SS Feldherrnhalle páncélgránátosadosztály csapatait szállásolták be a helyi lakosokhoz, főként azokhoz, akik idősebbek voltak, és szolgálhattak az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregében, így valamennyit beszéltek németül.⁸ Vitéz Lakatos Ferenc már idézett visszaemlékezése alapján a város olyan volt, mint egy felbolydult méhkas, napokon keresztül végeláthatatlan sorokban

⁶ Andrew F. Nagy michigani lakos visszaemlékezése a szerző számára 2024-ben.

⁷ vitéz Tarczay Ervin főhadnagy (1919-1945): A Magyar Királyi Ludovika Katonai Akadémián végzett hivatásos katonatiszt volt. Az Akadémiát 1941-ben végezte el, ahol hadnaggyá avatták. Később a páncélos csapatokhoz került, ahol sikeres szakvizsgát tett. Részt vett az alföldi páncélosütközetben, majd 1945. március 18-án Söréd mellett harckocsija harcképtelenné vált, így azt a személyzet elhagyta. Valószínűleg ekkor vesztette életét térdroncsolással járó sebesülése után.

⁸ Egykori visszaemlékezések pl.: Takács János, Matolcsi Gábor valamint Mecsei Lukács elbeszélése alapján.

vonultak a katonák a Tisza felé, a távolból pedig hallani lehetett a front közeledését. Az SS Feldherrnhalle alakulatai folyamatos támadás alatt voltak, de mindet sikeresen visszaverték. Október 28-án, szombaton a szovjetek szintén erős támadásokat intéztek Polgártól délre, azonban a német és magyar csapatok ezeket is sikeresen visszaverték. Aznap délután az 1. és 23. páncélososztály első menetoszlopai átkeltek a polgári Tisza-hídon. Október 30-án a német 921. hadseregközvetlen utászászlóalj katonái aláaknázták a város vasútállomását, a gabonával teli raktárt, a Selypes és a Tisza hídjait, a város központjában levő római katolikus templomot, a malmot és a dohánybevéltő épületeit, valamint a közeli Folyás római katolikus templomát és a vasútállomást is aláaknázták. (Számvéber 2020: 502.) Az újszentmargitai római katolikus templomot azonban a német utászok elfelejtették aláaknázni, ezért azt a német tűzérő próbálta szétlőni, de nem jártak sikerrel. Amit nem tudtak elvinni, azt felgyújtották, így járt vitéz Polonkai Endre is, amiről így jelentett később: „Tisztelettel jelentem, hogy a német visszavonulás alkalmával a vitézi telkemen lévő 15 m lakóházamat és különálló 10 m istállót, amely cseréppel volt befedve, továbbá melléképületeket, úm. sertésól az udvaron lévő összes rakomány, köztük kb 200 q takarmány és 150 q szalma és 400 kéve kimosott kender. Szántsándékkal felgyújtotta a német a tanya helységemen körülírt 15-20 cm átmérőjű akácfát 50 cm magasságba kivágott, továbbá 90 db 20 éves gyümölcsfát, és 400 négyszögöl szőlőt termésével együtt földszintig kivágott. A főt említett fákakat valamint szőlőt a tanyám mellett lévő vízvezető árokba behordatta a német. Az épületbe beleégett 28 métermázsza búza, zab valamint burgonya, padláson lévő apróbb felszerelés. A lakás és az istálló 90 százalékgig leégett. A főt említett kárt tisztelettel kérem figyelembe venni.”⁹ Aznap a Bivalytanya környékén Tarczay Ervin főhadnagyot és páncélosait az előretörő szovjet egységek bekerítéssel fenyegették. A magyar harckocsik heves közelharc közben sikeresen kijutottak a bekerítésből, majd azonnal támadásba lendültek, és sikeresen megsemmisítettek egy egész zászlóaljnyi szovjet gyalogságot. Október 31-én egész nap folytatódott a visszavonulás a városon keresztül, ekkor már szinte minden alakulat elvonult a városból, csupán azok a katonák maradtak hátra, akik a robbantásokat végezték.

A város elfoglalása és az új rendszer kiépítésének kezdetei

Az első szovjet felderítők 1944. október 31-én a késő esti órákban érkeztek meg a település délnyugati külső részére zuhogó esőben, a Maros utcába, ahol az oroszul jól beszélő Matolcsi Gábor igazította el a felderítőket, hogy a városban már tudomása szerint nincsenek se német, se magyar katonák.¹⁰ Ezért a felderítők nem

⁹ Polonkai Endre 1945. december 18-án tett nyilatkozatának másolata a szerző birtokában.

¹⁰ Helyi lakosok visszaemlékezései szerint: Takács János: Polgár felszabadítása című visszaemlékezései 1998 és 2000, Sebestyén Ferenc visszaemlékezése, 2000, Makó Irén visszaemlékezései 2017.

is mentek tovább a külső utcáknál, és a szomszédos házban, Mecsei Lukácsnál aludtak. Mivel a szovjet katonák a sötét, esős időben nem figyelték az aláaknázott területeket, ezért egy felderítő jármű az Enczi-tanyánál aknára futott, és 6 katona elhunyt. A német utászok 1944. november 1-én a kora reggeli órákban, annak ellenére, hogy a szovjet felderítők már Polgár külső részén voltak, egy oldalkocsis motorkerékpáron Polgárról Folyásra mentek, ahol megkezdték a már korábban aláaknázott épületek felrobbantását. A robbantásokat a szovjet csapatok is észlelték, ezért tüzéséggel megpróbálták kilőni a motorkerékpárt, de ez nem sikerült nekik. A robbantásokat sikeresen elvégezve aznap délután az utolsó német csapatok is átvonultak a Tiszán, míg végül a Tisza-hídat is felrobbantották. A robbantásoknak volt egy szomorú története is, ugyanis a helyi malom épületének fala tövében játszott három kisgyermek, akiket valószínűleg nem vettek észre a robbantásra kirendelt utászok, ezért mindhárom kisgyermek életét veszítette. (MNL HBML XXXIII.66./c. 1945. 74.-76.) A város mindkét helyi bankjának széfjeit feltörték, a benne levő pénz eltűnt. Nem tudni, hogy a visszavonuló német csapatok vagy a bevonuló szovjet katonák törték-e fel ezeket, de az is lehet, hogy a városból elmenekült korábbi vezetők tették. A szovjetek a városban azonnal hadikórházat létesítettek, ami valószínűleg a német hadikórház helyén lehetett a Kálvária-domb mellett. A város vezetését szovjet részről Proniscsev főhadnagy¹¹ vette át, akit a Vörös Hadsereg nevezett ki azért, hogy a közigazgatást minél hamarabb helyreállítsa. Az első intézkedések egyike az volt, hogy a helyi lakosságot kirendelték a felrobbantott Tisza-híd helyett egy pontonhíd készítésére, amelyet hordókból és deszkákból építettek. A Tisza-híd újjáépítése során egy tragikus eseményre is sor került 1944. november 16-án: Szőke Balázs helyi lakos véletlenül a folyóba esett, és mivel nem tudott úszni, kétségbeesetten segítségért kiáltott. A közelben tartózkodó szovjet katonák félreértették a helyzetet: azt hitték, hogy menekülni próbál, ezért több lövést is leadtak rá, és egyúttal megtiltották a környéken lévőeknek, hogy a segítségére siessenek. A férfi vízbe fulladt, holttestét pedig néhány nappal később Tiszacsegénél vetette partra a Tisza. Az eset mélyen megrázta a helyi lakosságot, és többekben félelmet keltett a városban, így a történetek hatására sokan igyekeztek elkerülni a szovjet katonákkal való érintkezést, sőt többen el is rejtőztek, hogy ne kényszeríthessék őket a híd építésén való munkavégzésre. A helyi közigazgatás megszűnt, mivel a város addigi vezetői szinte mind elmenekültek, csupán két irodatiszt, Sallay Gyula és Kiss Sándor valamint két díjnok Kislászló András és Török József maradt a városban. Elmenekült a városból a helyi plébános, dr. Kiss Péter is, aki a háború előtt és alatt uszító beszédeket tartott a helyi zsidó lakossággal, valamint a szociáldemokrata vagy kommunista érzelmű helyi földmunkásokkal szemben, azokról névsort készített, és azt a községházán kifüggesztve felszólította a lakosságot, hogy ezeknek az embereknek ne adjanak

¹¹ Proniscsev főhadnagy személyi adatainak felkutatása sikertelen volt.

munkát. A plébánost a lakosság kerestette, sőt még újság- és rádióhírdetést is feladtak, hogy aki tudja, hol található, az jelezze a hatóságoknak. A plébános azonban visszatért szülőfalujába, ahol egészen 1975-ben bekövetkezett haláláig lakott. Ugyancsak elmenekült a városból dr. Bajna Bálint főjegyző¹², valamint Borsos József főbíró, amellet az összes csendőr. A főjegyzőt később perbe fogták Nyíregyházán, azonban felmentették a vádak alól, végül 1971-ben, Nyíregyházán hunyt el. A zsidó tulajdonosok elhurcolása miatt a zsidó kézben levő bank, a malom és több intézmény is üresen állt. A zsidó házakat kifosztották, vagy pedig illetéktelenek vették birtokba. A polgári zsinagógát még a háború alatt felégették, a zsidó iskola padjait és berendezéseit pedig elhordták. A csendőrség teljes egészében megszűnt a városban, a rendet pedig a Vörös Hadsereg kijelölt egységei tartották fenn. Helyben csupán a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártnak, valamint a Szociáldemokrata Pártnak volt erős tömegbázisa, és a Magyar Kommunista Munkáspárt polgári szervezete is megalakult már 1944 novemberében Vigh János vezetése alatt, első titkára pedig ifj. Taskó István lett. Vigh már 1931-től az illegális kommunista mozgalom polgári vezére volt; akkor vette át a mozgalom irányítását, amikor id. Taskó Istvánt¹³ a helyi csendőrség olyan súlyosan inzultálta, hogy néhány nappal később, mindössze 36 évesen belehalt sérüléseibe. (Két évforduló, Kelet-Magyarország, 1948. október 31. 3., Dózsa György unokája... Népszava, 1931. november 8. 9.) Azonban Vigh kettős életet élt, mert 1931-től sokszor besúgta a csendőröknek, hogy mikor és hol lesz kommunista találkozó, amit a csendőrség rendre szétvert Polgáron. Vigh és ifj. Taskó 1944 decemberének első napjaiban felkeresték az MKP kelet-magyarországi titkárát, dr. Tariska Istvánt, a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés egyik összehívóját, valamint a debreceni Néplap főszerkesztőjét, és a további teendőkről tudakozódtak nála. Tariska jelezte: ahol nagyobb tömegbázisa van a szociáldemokrata pártnak, ott inkább azt erősítsék, és ne alapítsanak kommunista pártot. Ezzel szemben azonban a polgári szociáldemokraták közül a szélsőbaloldali érzelmű Á. Tóth Lukács vezetésével megalakult a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete is. Eleinte géppel írott, kezdetleges tagkönyvet osztottak ki, amelyen a Magyar Kommunista Párt Polgári Szervezete körfelirat volt olvasható. (Bacscai 1974: 374.) Az

¹² Dr. Bajna Bálint községi főjegyző 1896-ban született Gyergyószentmiklóson. Miután egyetemi tanulmányait elvégezte, majd Szabolcsbakán jegyzőgyakornokoskodott, ahonnan előbb Balassagyarmatra, majd Polgárra került mint főjegyző. A városban köztisztletnek örvendő főjegyző 1939-ben új iskolát is létrehozott az egyre növekvő város lakosságának gyermekei számára. 1945-ben a Nyíregyházi Népbíróság felmentette a háborús uszítás vádjai alól. 1971-ben Nyíregyházán hunyt el.

¹³ Taskó István (1895-1931) Polgáron született, és az első világháborúban orosz hadifogságba került, onnan szocialista eszmékkel hazatérve a polgári lakosok körében a kommunista nézeteket terjesztette. 1930-ban a helyi képviselőtestület tagjai közé választották. 1931. október végén a helyi csendőrség súlyosan bántalmazta, amibe később otthonában belehalt. Temetésére több mint 1000 ember ment el.

új esztendőben január végére összesen 20 tagja volt, akikhez februárban csatlakoztak a szociáldemokraták közül a baloldali érzelműek is, így már 62 tagot számlált a párt polgári szervezete. Egy év alatt pedig több mint 600 tagja lett a kommunistáknak a város lakossága körében.

A város körüli harcok áldozatai

A Polgár térségében lezajlott heves ütközeteknek több száz katona és civil esett áldozatul. A legnagyobb emberveszteséget a szovjet hadsereg szenvedte el, ugyanis kutatásaim szerint mintegy 225 katona halt meg a harcok során Polgár 8 km-es körzetében. A német csapatok veszteségei ezzel szemben „csupán” 56 főre tehetők, őket nagyrészt a polgári köztemetőben helyezték örök nyugalomra, ketten pedig a református temetőben kaptak végső nyughelyet. Ők valószínűleg Josef Ryschka¹⁴ és Helmuth Anton Fischer¹⁵ voltak. A két fél halottjai közötti nagy különbségnek az lehet az oka, hogy a német csapatok a visszavonulás miatt, idő előtt felszámolták a városban a tábori kórházukat, és a legtöbb sebesültjüket a Mezőkövesden megnyitott tábori kórházba irányították, míg a szovjet csapatok a városban saját kórházat hoztak létre, amelyben a környéken megsebesült katonáikat ápolták. Az itt ápolt és később elhunyt katonák nagy részét a város közepén álló Kálvária-domb oldalába temették el. A magyar nemzetiségű katonák közül a Polgár melletti összecsapásokban 37 fő vesztette életét, ami szintén jelentős veszteségnek számított a térségben. A hadműveletek nem csupán a katonai alakulatokat érintették: a helyi lakosság is jelentősen megszenvedte a harcokat. Mindez annak ellenére történt, hogy magát Polgár városát a német és magyar alakulatok végül harc nélkül adták fel, így a frontvonal közvetlenül nem a településen, hanem annak határában húzódott. A hideg télre készülve a lakosság a közeli erdőkben gyűjtött magának tüzelni valót, sajnálatos módon azonban fel nem robbant lövedékek szinte bárhol lehettek a közeli földeken, így ezek összesen 38 főnyi áldozatot követeltek. A szovjet hősi halottaknak 1945 májusában emeltek emlékművet a Kálvária domb elején, ugyanis a Kálvária több részére is temettek szovjet katonákat. Az emlékművön szereplő névsor azonban meglehetősen hiányos volt, nem tudni, hogy milyen listából dolgozhattak, ugyanis az itt eltemetett katonák száma jóval több volt, mint az az emlékművön olvasható. Több magas rangú tiszt neve sem szerepel a névtáblán, pedig többen is a polgári hadikórházban hunytak el, és a moszkvai hadilevéltárban található térképek és feljegyzések szerint még a temetés pontos helyszíne is beazonosítható. A Kálvária-dombon az emlékműnél 1969

¹⁴ Josef Ryschka őrmester 1906-ban született a németországi Voitsberg városában, az alföldi páncéloscsata idején részt vett a Polgár körüli harcokban. 1944. október 27-én a város Kossuth-kert nevű részén hősi halált halt.

¹⁵ Helmuth Anton Fischer főtörzsőrmester 1916-ban született a németországi Hundorf városában, az alföldi páncéloscsata polgári szakaszán 1944. október 25-én Polgártól északnyugatra hősi halált halt.

novemberében újratemetésre került sor. Ez alkalommal a Polgár környékén található katonasírokból is kihantolták az oda temetett halottakat és a maradványokat egybegyűjtve azokat a Kálvária domb elején helyezték örök nyugalomra. Ekkor kerülhettek ide szovjet, román, német és magyar katonák hamvai is a Polgár környéki földekről, ugyanis nem egyszer fordult elő, hogy szántás vagy ásás közben eltemetett katonák maradványait fordították ki a munkások. Az 1990-es években több alkalommal is felmérték a városban található hadisírokat, ekkor azonban már csak a szovjet emlékművet és a református temetőben található két német katonai sírt rögzítették. Azóta a német katonákat a budaörsi német katonatemetőbe szállították át, így az ő sírjuk ma már nem található meg Polgáron, valamint a köztemetőben sem található már egy katonasír sem. Jelenleg már csak a szovjet katonák emlékműve látható a város központjában, de a régi obeliszket, annak rossz állapota miatt biztonsági okokból lebontották, és már csak két márványtábla hirdeti, hogy ott szovjet katonák alusszák örök álmukat.

Összefoglalás

Polgár és környéke 1944 őszén a második világháború frontvonalába került, és súlyos harcok zajlottak a város határában. A heves ütközetek során több száz katonára, valamint a visszamaradt lőszer miatt civilek is veszítették életüket. A helyi lakosság is szenvedett, noha magát Polgárt a német és magyar alakulatok harc nélkül adták fel. Összességében Polgár lakossága 1944 októbere és novembere között a keleti front átvonulásának tragikus következményeit élte át, katonai és civil áldozatokkal, valamint a lakosságot sújtó rettegéssel az idegen katonáktól és a jövő iránti bizonytalansággal. A város 1945 utáni történetének feltárása fontos lehet nemcsak a város, de a helytörténet-kutatás számára is. Az utóbbi időkben szerencsére egyre inkább megnövekedett az érdeklődés a kisebb települések 20. századi történetével kapcsolatban is. Célom ezért az, hogy Polgár városának nemcsak az 1945–1989 közötti történetét, de a város 1728-as újraterelítésétől a 20. századig terjedő időszakot is felkutassam, és azt méltóképpen, részrehajlás nélkül a nagyközönség elé tárjam. Ugyan Polgárról megjelent egy nagyon jó és részletes monográfia néhai dr. Bencsik János egykori múzeumigazgató jóvoltából, azonban annak 1974-es kiadása óta a város történetét nem dolgozták fel. Az ebben foglaltak pedig óhatatlanul a szocialista történetírás jeleit hordozzák magukon, ezért érdemes és ajánlott is egy újabb várostörténet megírása, ugyanis 2028-ban a város újraterelítésének 300. évfordulóját ünnepeljük. Az elmúlt 50 évben a levéltárakból új iratok kerültek elő, amelyek új megvilágításba helyezik az akkor megírtakat, azon felül a város mellett 1974 óta több száz ásatás történt, aminek köszönhetően sokkal többet tudunk a környék őstörténetéről is.

Levéltári iratok

Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára

V. 663./c. Közigazgatási iratok 2. d.

XXXIII. 66./c. Polgár város halotti anyakönyvei 1944-1945

XXII. 670. Polgár nagyközség iratai

XXIV. 24. A polgári rendőrbiztosság iratai, 1945 – 1946

Irodalom

Bacskai 1974: Bacskai István: A szocialista fejlődés útján in.: Bencsik János: Polgár története, 1974, 372.-403.

Katona 2022: Katona András szerk.: vitéz Lakatos Ferenc hadinaplója, Magánkiadás, 2022

Kelet-Magyarország, 1948. október 31. Két évforduló

Kozma 1974: Kozma Bertalan: A község története 1914 és 1945 között. in.: Bencsik János (szerk.): Polgár története, Kiadja: Polgár Nagyközségi Tanács, 1974, 352.-371.

Megyesi 2001: Megyesi István: Elátkozott ecset rabja, Magánkiadás, 2001

Mester Miklós: Arcképek két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is 27 év távlatából. Szerk. Kollega Tarsoly István. Budapest, 2012.

Népszava, 1931. november 8. Dózsa György unokája...

Számvéber 2020: Számvéber Norbert: Alföldi páncéloscsata, Peko kiadó, Bp, 2020